

ALEXANDRU I. PHILIPPIDE ȘI BOGDAN PETRICEICU-HASDEU. CONTRIBUȚII PRIVIND POLEMICA ȘTIINȚIFICĂ

Simona-Andreea ȘOVA, doctorandă
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, Chișinău

Abstract. *The contradictory verbal exchange is primarily an exchange of positions determined by successive turn-taking, thus included in the interactive device as it was initially comprehended, that is why the opponents' representations always work alternatively and conversely. As a result involvement in a dispute requires reciprocal acknowledgement of the other as a true opponent, more precisely, his representation of the two positions that he would find himself in successively during the dispute. When talking the initiator has to identify with the defender and yet to imagine himself as the future opponent of what he is to receive in a future dispute, such as the proposals of the new initiator. This is the case with two important scientists of Romanian linguistics: A Philippide, and respectively, Bogdan Petriceicu Hasdeu.*

„Duelul” prin cuvinte reprezentat de polemică semnifică luări de poziție caracterizate, în primul rând, prin atac și opoziție, chiar prin descalificarea sistematică a opiniei unei alte persoane, fie ea adversar real sau imaginar. În cazul atacurilor polemice ale lui A. Philippide, acestea se realizează față de adversari reali, lingviști contemporani cu eruditul ieșean, precum Sextil Pușcariu, Ovid Densusianu, Heimann Hariton Tiktin, Gustav Weigand, Bogdan Petriceicu Hasdeu etc. Arta retorică guvernează condițiile de exercitare ale înfruntării verbale dintre oamenii de știință menționați mai sus și face posibilă întâlnirea a doi antagoniști pe un „teren comun”, în cazul nostru lingvistica, unde argumentele fiecăruia sunt puse la încercare. Astfel, polemica lor este animată de dorința de victorie și de eficacitate, în numele căreia se desfășoară dispozitivele de atac și de contraatac. De aceea a apărut necesitatea ca protagoniștii să aprofundeze pentru a inventa (precum în cazul lui Hasdeu), să inventeze pentru a intimida, să intimideze pentru a cuceri (cum se întâmpla la A. Philippide). Pornind de la contradicția celuilalt, polemistul pune în discuție calificările stărilor de fapt valorificate din punct de vedere social, pentru a defini proprietățile ideale, necesare, pentru a ajunge la locul râvnit sau pentru a confirma ocuparea acestuia: „adevărata” lingvistică sau, pur și simplu, o victorie personală. Cea din urmă se bazează pe un schimb de „lovituri” raționale prin care fiecare se străduiește să respecte, dar și să respingă limitele acceptabilității discursive, veghind în același timp să nu se excludă din acel loc, să nu se exileze în afara acestei comunități a discursului (lingvistica) și să se regăsească în situația de atonie. Cea mai bună opțiune a fiecăruia dintre participanți depinde de percepția sa asupra atitudinii celuilalt, comportamentul strategic constând în special din influențarea opțiunilor adversarului, mizându-se pe aprecierea pe care o va face legat de atitudinea adoptată de polemistul însuși. Deci angajarea în polemică presupune mereu o activitate mentală care oscilează de la unul la altul.

Cele două texte în care e evident tonul acid, scrutător, nemulțumitor, polemic la adresa lui Hasdeu sunt *Principii de istoria limbii*, respectiv, *Originea românilor*. Este dorința lui A. Philippide, în urma unor argumente minuțioase și susținute, de a da jos aureola învățatului bucureștean, cu care l-au încununat toți contemporanii lui. A. Philippide se dovedește a fi obiectiv („Eu văd numai lucrurile cum sînt, pe cînd ceilalți sînt chiori”¹), riguros în interpretarea faptelor, orice afirmație a sa este dovedită, iar orice greșeală întilnită pe parcursul cercetărilor este corectată fără nicio rețineră. Acribia este una dintre trăsăturile definitorii stilului său polemic. Scopul ei constă din aflarea adevărului științific, printr-un spirit critic deosebit de acut, în beneficiul științei și al cunoașterii umane. Operele sale nu se constituie din păreri sau convingeri personale, ci din încercări de descoperire a adevărului, deoarece omul de știință trebuie să consulte surse bibliografice diverse și trebuie să le verifice totodată: „Pentru știință nu este nici prietin nici dușman, este numai adevărul”². Modul în care se construiește polemica în textele lui A. Philippide are în vedere, în primul rând, prezentarea opiniei lingvistului pe care savantul ieșean îl invocă, după care, A. Philippide își construiește propria argumentare, alcătuită din elemente de teorie, urmate de argumente propriu-zise ce au rolul de a enfatiza adevărul spuselor sale. Dialogul stabilit astfel între lingviști va cuprinde elemente de ironie, de umor și de satiră din partea lingvistului ieșean.

¹ Ionel Oprîșan, *Romanul vieții lui B.P. Hașdeu*, ed. a II-a: *B.P. Hașdeu sau Seta de absolut. Tumultul și misterul vieții*, București, Editura Saeculum, p. 78.

² Alexandru I. Philippide, *Un specialist român la Lipsca*, Iași, Tipografia Dacia P. & D. ILIESCU, 1909, p. 4.

Pe parcursul textelor sale se disting două moduri de a face polemică: pe de o parte, critica generată doar de consemnarea adevărului științific și de dorința de a combate, cu argumente solide, opiniile științifice eronate emise de către lingviști străini și români (de exemplu, polemica A. Philippide – Meyer-Lübke), și, pe de altă parte, polemica determinată de nemulțumiri personale cu privire la oameni de știință români, a căror adevăruri lingvistice erau rodul intuițiilor și al supozițiilor, nicidecum al cercetării științifice minuțioase (de pildă, polemica A. Philippide – Hasdeu). Determinate de cauze oarecum diferite, cele două tipuri de polemici condiționează, la nivel morfologic, alegerea cuvintelor fie din perspectivă lingvistică, fie din perspectivă stilistică.

În *Principii de istoria limbii*, una dintre problemele lingvistice discutate este amestecul vorbirilor: „dela individ la individ se stabilește un curent neîntrerupt de influințe, cu atât mai strâns cu cât cercul este mai întins, și iată motivul pentru care numai unde obstaculele fizice împiedică contactul des, se deosebesc lămurit limbile una de alta. [...] Amestecul vorbirilor este un principiu de schimbare a limbii”¹. Însă acest amestec al limbii este condiționat de elementele temporale și spațiale: „Cînd vom fi cercetat fiecare din cărțile vechi și cînd vom fi studiat fiecare din dialectele de astăzi, atunci vom pute pe de o parte constata elementele care au intrat în constituirea limbii comune, iar pe de alta împrumuturile făcute dela o vorbire dialectală la alta. Până atunci a întreprinde asemenea studii cu mijloacele existente însemnă a încerca marea cu degetul. Și au fost cu toate acestea – firește – asemenea curajoși întreprinzători”². Se remarcă atât utilizarea locuțiunii verbale „a încerca marea cu degetul” cu scopul descalificării încă de la început a încercărilor altor lingviști de a demonstra contrariul celor susținute de A. Philippide, cât și a adjectivului ironic, „curajoși”. Atenția eruditului ieșean se oprește asupra lui Mozes Gaster, Lazăr Șăineanu și Bogdan Petriceicu Hasdeu. Fiecare dintre cei trei lingviști are câte o părere diferită de a celuilalt, însă interesul lui A. Philippide cade asupra lui Hasdeu, căruia i se adresează prin folosirea unui apelativ ironic, exprimat printr-un adjectiv antepus, component al dimensiunii afective, ce denotă hotărârea în respingerea opiniilor expuse de el: „eminentul apologist Hasdeu”³. Conform învățatului bucureștean, transformarea labialelor în guturale a fost introdusă de mocanii macedoneni și nu s-a produs din cauza pronunției greșite femeilor dace când au învățat limba latină și preluării acestor forme de către bărbați. După expunerea opiniei hasdeene, preluate, de fapt, de la Dimitrie Cantemir („Hasdeu se bazează pe vorbele lui Cantemir, *Descriptio Mold. ed. Papiu 151* [...] și pe împrejurarea că și astăzi în unele locuri din Muntenia este lupta între cele două pronunțări, femeiască cu guturale de o parte, și bărbătească cu labiale de alta”⁴), A. Philippide își susține propriul punct de vedere, considerat a fi cel corect, argumentarea sa fiind introdusă prin locuțiunea adverbială „în realitate”: „În realitate decît, să fi existat deja dela început în gura tuturor fimeilor române prefacerea aceasta a labialelor în guturale și să nu fi început ia a influința pronunțarea bărbătească decît de abia pe timpul lui Cantemir, după 14 veacuri de stagnație, iar de atunci să fi făcut atît de răpezi progrese, încît după trecere de abia un secol toți bărbații din Moldova și o mulțime din Muntenia și din Transilvania să se fi molipsit de dînsa, iată ce nu putem înțelegem. Însăș această persistență a două limbi una lîngă alta în curs de atîta amar de vreme sună curios: la Caraibi, unde fimeile vorbesc altă limbă decît bărbații, «naționalitatea s-a născut, cum însuș Hasdeu spune, sînt acum cîțiva seculi prin cucerire», la Romîni însă s-a născut această naționalitate sînt acuș cîteva *mii* de ani, nu secole”⁵. Stilul polemic, generat de individualitatea eului creator, în acest fragment de text, se manifestă în planul expresiei și se impune prin trăsături constitutive cum ar fi ironia și adresarea familiară. A. Philippide se adresează folosind numele de familie, Hasdeu, formă a unui anumit grad de intimitate în relațiile sociale și a atitudinii ironice a subiectului vorbitor. Citatul se remarcă și prin utilizarea interjecției volitive „iată”, cu ajutorul căreia emițătorul îl îndeamnă pe cititor la o acțiune de dezaprobare a celor spuse de Hasdeu. În felul acesta, celor doi interlocutori li se alătură un al *treilea*, care devine sau este ridicat la rangul de judecător al polemicii, introdus prin utilizarea formei de persoana I plural „putem”, ce situează acțiunea verbală în momentul desfășurării actului lingvistic. Pentru a fi mai persuasiv, A. Philippide îl ia în continuare ca martor pe lector, devenit subiect al unei interogații retorice („Pentru ce am recurge la asemenea presupuneri, cînd explicarea o găsim în însuș faptul istoric povestit de Cantemir și constatat și

¹ Alexandru I. Philippide, *Principii de istoria limbii*, Ediție îngrijită de Gheorghe Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv și comentarii de Gheorghe Ivănescu, Tipografia Națională, Editura Academiei, București, 1984, p. 141-142.

² *Ibidem*, p. 143.

³ *Ibidem*, p. 146.

⁴ Alexandru I. Philippide, *Principii de istoria limbii*, p. 144.

⁵ *Ibidem*, p. 145.

astăzi?”¹), deoarece învingerea adversarului nu constituie neapărat scopul principal al unei interacțiuni polemice. Celui de-al *treilea* (fie el cititor sau auditoriu) i se adresează adversarii, cu el își încheie ei „pactul” comun. Un pact conflictual, tacit acceptat, care îi aduce pe toți trei într-un sistem de așteptări reciproce și care încadrează, într-o ficțiune reglată, atât schimbul de lovituri, cât și nivelul lor de violență, care, în cazul lui A. Philippide, se reduce la umor, ironie și satiră. Polemica devine o scenă pe care se înfruntă, între deschiderea față de celălalt și întoarcerea spre sine, calificări concurente ale unei lumi sociale împărțite între antagoniști, dar investită ca și cum această lume nu ar aparține fictiv decât unuia dintre ei. Este vorba despre un efort depus de polemist, deoarece este nevoie de un anumit curaj pentru a îndrăzni să se angajeze în spațiul luptei și pentru a accepta, în fața celor neîncredători, ignoranți și care sunt împotriva lor, să folosească replica în scopuri persuasive. Angajându-se într-o polemică, adversarii se leagă unul de celălalt și își însușesc circumstanțele precise ale disputei care îi aduce împreună. Schimbul se anunță dur, nemilos, dar, orice-ar fi, polemiiști știu că ei au mereu ceva de obținut din această dispută: o transformare, o raliere (speranța de cucerire a lectorului, chiar dacă este slabă, există în stare latentă la fiecare polemist), o obiecție interesantă, fie chiar și simpla insinuare a îndoielii. În orice caz, polemica nu va fi deșartă.

De asemenea, în ceea ce privește împrumuturile din alte limbi, A. Philippide critică etimologia stabilită de Hasdeu în cazul cuvântului „alandala”: „Cît de ușor se poate înșala cineva se vede din aceea că un Hasdeu în *Magnum Etymologicum Romaniae*, [...] un Hasdeu, zic, pe un cuvînt ca *alandala*, care și după formă și după înțeles, l-a putut deriva (*Etymolog. I*, 675) din albanezul *dală-ng'-dală*, à petits pas, peu à peu! Cînd un om care a pus în cofă pe Stephani, pe Ducangi, pe Grimmi și pe Littré, și a deschis lexicografiei o eră nouă în Europa, poate să facă asemenea greșeli de etimologie tocmai într-un dicționar etimologic, noi iștialaltî avem negreșit dreptul la înșalare și la ertare”². Prin urmare adevărul științific, în mod obligatoriu doar unul, nu tolerează, prin definiție, nicio concurență, nicio abatere. Se observă, totodată, că A. Philippide nu polemizează cu oricine. Perfectul necunoscut nu ar putea fi văzut drept un potențial și legitim adversar, întrucât incertitudinea legată de schimb ar fi prea importantă și ar distruge posibilitățile punerii într-un dialog polemic. A-ți alege adversarul înseamnă a recunoaște în el calitățile necesare împărțirii unui spațiu comun al cuvântului. Savantul ieșean polemizează cu cei care îi sunt apropiați într-un fel sau altul (de exemplu, lingviști de o înaltă erudiție precum Hasdeu, Weigand etc.) și ale căror idei amenință, din punctul lui de vedere, alterarea informațiilor lingvistice transmise contemporanilor, dar și generațiilor următoare. Acest aspect implică nevoia imperioasă a lui A. Philippide de a mări distanța dintre poziția lui și cea a adversarului și chiar de a exacerba dezacordul dintre ei sau de a-l ridiculiza. În citatul anterior, omul de știință ieșean îi recunoaște lui Hasdeu formarea impresionantă ca om de cultură și importantul aport al acestuia în lingvistica vremii, însă, cu dreptatea judecătorului obiectiv, îi critică greșelile ce s-ar putea perpetua în timp. A. Philippide are perspectivă diacronică, de aceea este interesat de veridicitatea informațiilor științifice emise. Acesta este unul dintre motivele pentru care dedică volumul *Principii de istoria limbii tinerilor și urmașilor*: „tinerilor [...] închin această lucrare. Ei vor vede, ca judecători fără părtinire, că probez tot ce spun și că niciun rest de putere nu mi-a rămas pe care să nu-l fi întrebuițat pentru a produce ceva lor profitabil”³.

Criticile lui A. Philippide la adresa lui Hasdeu continuă în *Principii de istoria limbii* prin punctarea erorilor intervenite în stabilirea etimologiilor cuvintelor în limba română. Lingvistul bucureștean alcătuiește 11 reguli pe care ar fi trebuit să le urmărească el însuși în cercetarea etimonului unui cuvânt, însă Hasdeu „în cercetarea etimologiilor sale [...] nu ține socoteală de aceste precepte, pe care de altfel le stabilește așa la întâmplare, fără să-ș dea socoteală de principiul din care izvorăsc”⁴. Pentru a-și susține punctul de vedere, A. Philippide se folosește de exemplele oferite de eruditul bucureștean, pe care le anulează prin folosirea regulilor expuse tocmai de Hasdeu și pe care cel din urmă nu le-a respectat: „Din anteromanele *giuga* și *giuba* derivă pe româneștile *giuž* și *job*, fără să țină socoteală de faptul acela că orice *g* roman înainte de *i* se preface în *ğ*. [...] Dar să găsim guturala neschimbată înainte de *i* la cuvinte anteromane e peste puțință. Rezultatul acestei lipse de metod este că întreaga muncă a rămas zădarnică, că toate apropierea cele trudelnice pe care le-a făcut pentru a lega radicalele *giuga* și *giuba* cu tot felul de radicale indogermanice ne-ar proba poate numai ridicarea la limba

¹ *Ibidem*, p. 143.

² *Ibidem*, p. 146.

³ Alexandru I. Philippide, *Principii de istoria limbii*, în precuvântarea *Cătră cetitor*.

⁴ *Ibidem*, p. 293.

primitivă a albanezului ghiuș și a bulgarului hub, și că a făcut istoria limbilor albaneze și bulgărești, iar nu a limbii românești”¹. Se remarcă revolta lui A. Philippide, surprinsă prin utilizarea locuțiunii verbale „e peste putință”, și datorată eforturilor lui Hasdeu de a ajunge prin orice căi la o concluzie dorită de el, chiar dacă metodele folosite sunt imaginația și presupunerea, nicidecum cele lingvistice, demonstrabile, pe care le ignoră. Exemplele, însoțite de un ton sarcastic, continuă prin demonstrarea unor etimologii greșite stabilite de Hasdeu: „Pe *doină* îl derivă din anteromanul *dóina*, cu toate că *a* acc. nu se găsește prefăcut în *o* în asemenea împrejurări la niciun alt cuvânt, iar *o* acc. (H. ar pute spune că prefacerea în *o* a lui *a* este ceva anteroman) în elementele romane, și cu atât mai mult în cele anteromane, se preface întotdeauna în *oa*, când în silaba următoare este un *â*”²; „admite prefacerea în *vězure* a tracicului *viedula*, cu toate că *d* nu se schimbă în șuerătoare decât înaintea lui *i*”³; „despre vr. *Pestire*, întârziare, afirmă că nu e altceva decât postire (Cuv. I, 296), cu toate că pretutendeni aiurea grupul *sti* din elementele romane a dat naștere lui *ști* în rom. (cf. *cîștig* – castigo, *creștin* – christianus, *oști* – hostes, *acăști* – ecce + isti, *veșmi’nt*, *veștmî’nt* – vestimentum)”⁴ etc. Uimit de cercetările etimologice eronate, bazate pe presupuneri, indignat de ignorarea metodelor și a legilor lingvistice existente și expuse de Hasdeu însuși, ironic în fața celui care trecea drept una dintre somitățile culturale ale epocii, A. Philippide concluzionează în stilul său sarcastic specific, din care transpare dezamăgirea, poate de aceea și preferă să nu i se adreseze lingvistului pe nume, ci alege o formulă depersonalizată, „acest barbat”: „Este cu atât mai curioasă la acest barbat uitarea veșnică a unor reguli de procedare puse numai de formă, cu cât, când este vorba de etimologiile altuia, e foarte dificil. [...] În strînsă legătură cu această lipsă de metod în cercetarea etimologiilor stau două fapte importante, întâiul stabilirea de norme ad hoc, consecință a celui dintîiu, legi fonetice pripite. Norme ad hoc înțeleg eu că se stabilesc atunci, când cineva hotărăște mai denainte prototipul la care vrea să rîdice un cuvânt, și apoi caută cu orice preț analogii, de cele mai multe ori foarte puțin probabile. Ex. *criere* trebuind să vie numai decât din albanezul *krie* + *re*, H. găsește suf. *re* la *spinăre* = *spina* + *re*, pecînd în realitate un sufix nominal *re* nu există și în *spinăre* sufixul este –*alis*, un sufix împetrit”⁵.

Problema necesității prezenței adevărului într-un discurs polemic este anulată de către Arthur Schopenhauer, care vorbește despre natura fundamental malefică a ființei umane, nevoită să recurgă la argumente *ad hominem* și despre caracterul incert, greu verificabil, al adevărului obiectiv: „Cel care poartă o discuție nu o face, de regulă, în numele adevărului, ci în numele afirmațiilor sale, procedând *pro ara et focis* și *per fas et nefas*. [...] Orice om vrea, de regulă, să-și impună propria părere, chiar dacă pe moment aceasta i se pare falsă ori măcar îndoielnică”⁶. Polemiștii schimbă în mod simetric aceleași injurii etice (superficial, mincinos, fantezist etc.) cuvintele unuia suprapunându-se perfect peste cuvintele celuilalt. B. P. Hasdeu îi răspunde atacurilor lui A. Philippide într-un scurt articol intitulat „Philippidiotisme”⁷, tocmai fiindcă ei ocupă un „teren comun” și ținesc la același statut sau la același rol social, de om de știință, de lingvist. Totuși, acest rol nu este accesibil decât unuia dintre ei, întrucât reușita unuia în încercarea lui de calificare face ca existența celuilalt de identitate concurentă să fie imposibilă. Locul unde se desfășoară polemica nu există decât ca loc de schimb și de împărtășire unde, pe fondul violenței controlate de pactul fondator, critica unuia presupune și atrage critica celuilalt, ca și cum ar fi vorba pentru fiecare dintre aceste critici de o nevoie vitală, deși aceasta nu poate fi asumată ca atare de către adversari. Iată de ce polemica reprezintă o categorie de ritual aparte în cadrul căreia fiecare dintre elementele care intervin în situație face ca o formă de constrângere să apese greu asupra tuturor celorlalte elemente astfel încât ansamblul dispozitivului să fie stabilizat într-un mod autoreferențial.

Prin urmare, fie că încercăm să o eliminăm, să o ascundem în spatele unei evidențe fictive, ca și cum totul ar merge de la sine, sau, dimpotrivă, fie că o afișăm pe scenă ostentativ în scopuri strategice, polemica rămâne, cel puțin în stare latentă, în centrul oricărui demers oratoric. Iată de ce a-i neglija relevanța nu are niciodată ca efect decât să mascheze, chiar să respingă ideea esențială potrivit căreia la baza oricărui discurs polemic se află o cauză de câștigat, un adversar care trebuie scos din joc prin

¹ *Ibidem*, p. 293-294.

² *Ibidem*, p. 294.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 294-295.

⁵ Alexandru I. Philippide, *Principii de istoria limbii*, p. 295-296.

⁶ Arthur Schopenhauer, *Arta de a avea întotdeauna dreptate sau Dialectica eristică*, text stabilit, traducere din limba germană, prefată și note de Gabriel H. Decuble, Editura Art, 2012, p. 24.

⁷ Injuria funcționează, deseori, ca un stimulator al exagerării polemice, provocându-l pe celălalt să reacționeze și să respingă imaginea etică negativă pe care acesta i-o dă.

argumente care trebuie contestate și printr-un public care necesită a fi convins de superioritatea unei viziuni a lumii înscrise într-o ierarhie a valorilor și a preferințelor. Provocare, incitare la răspuns, un cuvânt critic invită la exagerare, la contraatac, la înțepătură, la căutarea argumentului infailibil care ar veni să închidă în formele sale bătălia cuvintelor, dar și raportul de forțe dintre polemisti. Filozoful Michel Meyer opinează că schimbul de polemici constituie o negociere: „Cei care polemizează colaborează pentru a se pune de acord cum să nu fie de acord [...] și sunt implicați într-o muncă ce se caracterizează prin imposibilitatea găsirii unui consens”¹. Acest fapt se datorează vanității intelectuale.

¹ Michel Meyer, *Questions de rhétorique. Langage, raison, séduction*, Hachette, Le Livre de Poche, 1993, p. 62.